

Tuva Türkçesinde Moğolcadan Alınan Unsurların Ses Bilgisi Açısından Durumu

Ekrem Arıkoğlu*

Özet: Bu çalışmada öncelikle Tuvaca-Moğolca sözlük taranmış ve benzer kelimeler çıkarılmış, taranan bu kelimelere Moğolca-Türkçe sözlükten kelimelerin Eski Moğolcadaki şekilleri eklenmiştir. Moğolca Türkçe sözlükte kelimelerin Modern Moğolcadaki şekilleri de bulunduğundan, daha önce taranan kelimelerin sağlaması da yapılmıştır. Böylece Moğolcadan Tuva Türkçesine ödünçlendiğini düşündüğümüz binden fazla kelime içerisinden veriler çıkarılmıştır.

Çalışmada mevcut kaynakların verileri ölçüsünde kelimelerin kökenlerinin hangi dile dayandığından ziyade, Moğolcadan (kökenleri Türkçe veya başka bir dile ait olsa bile) Tuva Türkçesine geçtiğini düşünülen kelimelerdeki ses değişmeleri üzerinde durulacaktır.

Anahtar sözcükler: Tuva Türkçesi, Moğolca, alıntı kelimeler, ses bilgisi

Phonological case of Mongolian Borrowings in Tuvan Languages

Abstract: In this paper, firstly Tuvan-Mongolian dictionary has been surveyed and similar words between Tuvan and Mongolian have been determined. And to those words in question, their forms in Old Mongol have been added through Mongolian-Turkish dictionary. As Mongolian-Turkish dictionary contains also modern forms of Mongolian words, the words surveyed have been confirmed. Thence the data has been derived from over than one thousand words which are considered borrowing from Mongolian to Tuvan. In this study, instead of revealing from what languages those words descend, sound alternation in the words that are considered borrowing from Mongolian (even if it is from Turkic or another language) to Tuvan will be discussed.

Key words: Tuvan language, Mongolian, loanwords, borrowings, phonetics, phonology

* Prof. Dr. Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Öğretim Üyesi

Giriş

Tuvaların Moğollarla olan ilişkisinde, diğer Türk boylarına göre temel farklılıklar vardır. Tarihin bilinen devirlerinden beri, özellikle Cengiz Han döneminden sonra, Tuvalılar ve Moğollar aynı coğrafyada, çoğunlukla aynı siyasî otorite altında yaşamışlar, hayatlarını benzer geçim kaynaklarıyla temin etmişlerdir. 17. asrın ilk yarısından itibaren Tuvaların Budizmi kabul etmesiyle birlikte aynı dinî inanca sahiptirler. 1921 yılında Tıva Arat Respublika (Tuva Halk Cumhuriyeti)'nin kurulmasıyla, devletin kanunları, resmî evrakların yazımı ve basında bir müddet (1921-1930) Moğol yazı dili kullanılmış, bu dönemde Tuva Türkçesine giren kelimeler terimleşerek dilde kalıcı hâle gelmiştir. Günümüzde Tuva Cumhuriyetinin güneyinde, Erzin gibi Moğolistan sınırındaki kasabalarda pek çok insan Tuvacanın yanında Moğolcayı da bilmektedir. Bu yüzden Tuva Türkçesinde Moğolca etkisi fazladır. Bazı kaynaklara göre Tuva Türkçesindeki Moğol kökenli kelime oranı yüzde 30-40'ı bulmaktadır.¹ Bu yüzde 30-40 oranının nasıl bulunduğunu bilemiyoruz. Fakat, Boris İshakoviç Tatarintsev'in "*Etimologičeskiy Slovar' Tuvinskogo Yazıka*"² adlı eserinin A -L maddelerindeki Moğolca veya Moğolcadan alınma olarak nitelendirilen kelimeleri saydık ve bu oranın yüzde 21 (2700 kelimedenden 570'i) olduğunu gördük. Bu konuda farklı oranların çıkması araştırmacıların kelimelerin köklerini Türkçe veya Moğolca olarak kabul etmeleriyle ilgili olmalıdır.

Hem Tuva'da hem de Moğolistan'da Rusya etkisinin artmasıyla birlikte, yani 1930'lu yıllardan itibaren, Tuva Türkçesindeki Moğolca unsurlar azalmaya başlamış, buna paralel olarak Rusça kelimelerin oranı yükselmiştir.

Bu çalışmayı yaparken birkaç temel sorun vardı: Kelimeler köken olarak Türkçe miydi, Moğolca mı? Moğolca ise Eski Moğolca mı modern mi? Tuva Türkçesinin yazılı kaynakları yakın zamana dayandığından, kelime hangi devirde Moğolcadan Tuva Türkçesine girmişti?

Hepsi de cevaplaması zor olan bu soruların bazılarına bu çalışma içerisinde de cevap verilmeye çalışılmayacaktır. Bunun yerine, mevcut kaynakların verileri ölçüsünde kelimelerin kökenlerinin hangi dile dayandığından ziyade, Moğolcadan (*kökenleri Türkçe veya başka bir dile ait olsa bile*) Tuva Türkçesine geçtiğini düşündüğümüz kelimelerdeki ses değişimleri üzerinde duracağız.

Çalışmada öncelikle Tuvaca-Moğolca sözlük taranmış ve benzer kelimeler çıkarılmış, taranan bu kelimelere Moğolca-Türkçe sözlükten kelimelerin Eski Moğolcadaki şekilleri eklenmiştir. Moğolca Türkçe sözlükte kelimelerin Modern Moğolcadaki şekilleri de bulunduğundan, daha önce taranan kelimelerin sağlaması da yapılmıştır. Böylece Moğolcadan Tuva Türkçesine ödünçlendiğini düşündüğümüz binden fazla kelime içerisinden veriler çıkarılmıştır.

1 Tatarintsev, Boris İshakoviç, Etimologičeskiy Slovar' Tuvinskogo Yazıka Tom, I A-B, "Nauka" Novosibirsk 2000, Tom II, Novosibirsk, D-Y 2002, Tom III, K-L, Novosibirsk, 2004

2 Tatarintsev, Boris İshakoviç, Etimologičeskiy Slovar' Tuvinskogo Yazıka Tom, I A-B, "Nauka" Novosibirsk 2000, Tom II, Novosibirsk, D-Y 2002, Tom III, K-L, Novosibirsk, 2004

Ünlü Değişmeleri

Tuva Türkçesinde istisnaları çok az olan, kalınlık incelik, düzlük yuvarlaklık ve tonluluk tonsuzluk uyumları vardır. Moğolcadan alınan kelimelerin tamamına yakınının da bu kurallara uydurulduğu görülür.

Tuva Türkçesinin **ses yapısına uygun** bazı Moğolca kelimeler kendi ses değerleriyle, değişikliğe uğratılmadan alınmıştır:

Eski Moğ.	Modern Moğ.	Tuv. Trk.	Türkiye Türkçesi
aldar	aldar	aldar	ün, şöret*
baydal	baydal	baydal	durum, vaziyet, hâl
nam	nam	nam	parti, siyasî kuruluş
tan-a	tana	tana	1.sedef. 2.raptiye
tus	tus	tus	1.ayrı, tek, 2.özel, hususî
tür	tür	tür	geçici, muvakkat
uran	uran	uran	mahir, usta
uyan	uyan	uyan	kuvvetsiz, zayıf
hural	hural	hural	1.toplantı, oturum 2.meclis

* Tuva Türkçesindeki temel anlamlar verilmiştir.

Moğolcadan alınan kelimelerde **kelime başı ünlülerinin korunduğu görülür**. Birkaç kelime istisnadır:

Eski Moğ.	Modern Moğ.	Tuv. Trk.	Türkiye Türkçesi
agacim	aajim	oojum	yavaş, ağır
etegeed	etgeed	ideget	yabancı
ilgal	yalgaa	ılgal	fark, farklılık, ayırım

Kelime ortasında ve sonunda ünlülerde pek çok değişme vardır. Bu ünlü değişmelerinin temel sebepleri **kalınlık incelik ve düzlük yuvarlaklık uyumları dışında kalan Moğolca alıntılarının bu kurallara uydurulması** şeklinde açıklanabilir. Bu kurallara uymayan toplam iki kelimeye rastlayabildik. Bunlardan biri “dariygi” (tanrıça, ilahe) kelimesidir ki Eski Moğolcada iki kelimenin birleşmesiyle (<daara eke) ortaya çıkmıştır ve uyum dışı kalması normaldir. Diğer kelitemiz ise “adıguuzun” (hayvan) (Modern Moğ. Adguusan < Eski Moğ. adugusun) kelimesidir ki düzlük yuvarlaklık uyumu dışında kalmıştır.

Eski Moğolcada **ilk heceden sonraki hecelerde** görülmeyen “o” ve “ö” sesleri Modern Moğolcada çok görülür. Bu sesler Tuva Türkçesinde de

ilk heceden sonraki hecelerde bulunamayacağından, Modern Moğolca ile Tuva Türkçesi arasında farklılıklar ortaya çıkar:

Eski Moğ.	Modern Moğ.	Tuv. Trk.	Türkiye Türkçesi
todurhay	todorhoy	todargay	açık, sarıh, belli, net
toduhan	todhon	toda	açık, sarıh, net
togtamal	togtmol	doktaamal	daimî, değişmez
togtagal	togtool	doktaal	karar, durum, nizam
tomugaci-	tomooji-	tomaarı-	uslanmak, sakinleşmek
tonggurag	tongorog	doñgurak	sustalı bıçak, çakı
tongguay-	tongoy-	doñgaya-	eğilmek, meyletmek
togudag	toodog	togduk	toy kuşu
togusu(n)	toos(on)	doozun	toz
torga	torgo	torgu	ipek
torga-	torgo-	torga-	ceza vermek
tölülegeççi	tölöölögç	töleelekçi	temsilci, mümessil
tölövllegeçi	tölövlögç	tölevilekçi	proje mühendisi
tölüblel	tölövlöl	tölevilel	proje, plân
tögeri-	töörö-	tööre-	yanlış yapmak, hataya düşmek
törül	töröl	törel	1.akraba, kabîle, 2.nesil, uruk
törülki	törölh	törümel	doğuştan, yaratılıştan

Ayrıca Modern Moğolcada sıklıkla görülen orta hecede ünlü düşmeleri Tuva Türkçesinde nadirdir:

Eski Moğ.	Modern Moğ.	Tuv. Trk.	Türkiye Türkçesi
çirayilig	tsaraylag	şıraylıg	sempatik, güzel, şirin
tusagarla-	tusgaarla-	tuskayla-	ayırarak, tahlil etmek
uduridulga	udirtlaga	udurtulga	yönetme, idare etme
hamagalakçi	hamgaalagç	kamgalakçı	koruyucu, savunucu

Kelime ortasında ve sonunda görülen başlıca ünlü değişmelerini şu şekilde sıralayabiliriz:

E.Moğ. -i ~ Mod.Moğ. i ~ a ~ ø, Tuv. -i-, -i

Eski Moğ.	Modern Moğ.	Tuv. Trk.	Türkiye Türkçesi
agasi cang	aaş san	aaşı-çañ	karakter, huy, mizaç
agasila-	aaşla-	aaşıla-	davranmak
agi	ag'	agı	ak pelin
acil	ajil	ajıl	iş
amidural	am'dral	amıdural	yaşam, hayat
anggila-	angila-	añgıla-	bölmek, ayırmak
arbin	arvin	arbin	pek çok, fazla
çınar	çanar	şınar	nitelik, keyfiyet, vasıf

çida- narin	çada- nariyn	şıda- narın	gücü yetmek birleşik
sayid	sayd	sayıt	bakan, vekil
sayiciral	sayjral	sayızral	gelişme, inkişaf
şasin	şaşin	şajın	din, inanç
siltagan	şaltgaan	çıldagaan	sebep, neden
silg-a- tariyaçin	şalga- tariaçin	şılga- taraaçın	sınav yapmak, denemek, köylü, çiftçi
tahir	tahir	dagır	eğri, dolambaçlı
çaling	tsalin	şalıñ	maaş, ücret
çiray	tsaray	şıray	çehre, yüz, görünüş
çirayilig	tsaraylag	şıraylıg	sempatik, güzel, şirin
çahildag	tsahildag	çavıldak	süsen çiçeği
harılçaga	harıltsaa	harılzaa	bağ, temas, ilişki
harin	harin	harın	fakat, ama, bilâkis
kinalta	hyanalt	hınalda	denetleme, teftiş etme
kinamci	hyanamj	hınamça	ihtiyat, itina, özen
ilgal	yalgaa	ılgal	fark, farklılık, ayırım
ilgaburi	yalgavar	ılgavır	fark, farklılık, ayırım
cahiyalaga	zahialga	çagılga	abone olma
cahirugçı	zahiragç	çagırıkçı	yönetici, idareci
cahir- cahirg-a	zahira- zahirgaa	çagir- çagirga	emrine al-, idare etmek egemenlik, hâkimiyet,

Eski Moğ. -i-, Modern Moğ. -a-, ~ ø, Tuva Türkçesi -a-

gabsigay	gavşgay	kaşpagay	yiğit, çevik, atik
mihaçin	mahçin	mağaçın	haydut, şaki, çapulcu,

Eski Moğ. -u-, -u ~ > Modern Moğ. -u-, -u, -a- ~ ø, Tuv.-ı-

Eski Moğ.	Modern Moğ.	Tuv. Trk.	Türkiye Türkçesi
abural	avral	avıral	1.kurtuluş 2. merhamet
aburaltay	avraltay	avıraldıg	merhametli
amur	amar	amır	1.huzur 2. barış 3.kolay
ayugul	ayuul	ayıl	1.tehlike 2.kaza
basumcila-	basamjla-	bazımçala-	hor görmek, aşağılamak
batulagatay	batalgaatay	badıtıkaldıg	tasdikli, onaylı
batula-	batla-	badıla-	oya sunmak, teyit et-
bulta-	bulta-	bıldı-	1.sakınmak 2. şaşırtmak
butarhay	butarhay	bıdargay	dağılmış
sarlug	sarlag	sarlık	yak

Eski Moğ. -a-, -a, Modern Moğ. -ø- Tuv. -i-, -i

amarag	amrag	amırak	sevgili
--------	-------	--------	---------

Eski Moğ. -a-, -a, Modern Moğ. -o-, -o, Tuv. -u-, -u

torga	torgo	torgu	ipek
togudag	toodog	togduk	toy kuşu

Eski Moğ. -u-, -u Modern Moğ. -o-, -u- ~ ø, Tuv. -a-, -a

Eski Moğ.	Modern Moğ.	Tuv. Trk.	Türkiye Türkçesi
ayalgu	ayalguu	ayalga	1.beste 2.şive
bodul	bodol	bodal	düşünce, fikir
bodumci	bodomj	bodamça	ihtiyat, özen
bod-	bodo-	boda-	1.düşünmek 2. çözmek
bolcu-	bolzo-	bolça-	1.buluşmak 2. randevulaşmak
botugu(n)	botgo	bodagan	potuk, deve yavrusu
daruga	darga	darga	yönetici, başkan, müdür
darulal	darlal	darlal	zulüm, eziyet
doruyta-	doroyto-	dorayta-	kötüleşmek, fenalaşmak
goyu	goyo	koya	şık
oktarguy	ogtorguy	oktargay	kâinat, evren
oruy	oroy	oray	geç
horguda-	horgodo-	horgada-	saklanmak, gizlenmek

Eski Moğ. -u-, Modern Moğ. -u-, Tuv. -o-

busigu	buşuu	bojuu	hızla, çabucak
buudalg-a(n)	buudlaga	boodalga	atış

Eski Moğ. -i-, -i Modern Moğ. -ü-, ~ ø Tuv. -ü-, -ü

Eski Moğ.	Modern Moğ.	Tuv. Trk.	Türkiye Türkçesi
büri	bür/ büriy	bürü	1.hep 2.tam 3.her
bürin	büren	bürün	tüm, tam, tamamen
büritgel	bürtgel	bürütkel	1.anket 2.sayım 3.kayıt
dürim	dürem	dürüm	kural, kanun, kaide
möçi/möçe	möç	möçü	eller ve ayaklar
silüg	şüleg	şülük	şair, nazım
silügçi	şülegç	şülükçü	şair
sitülge	şütleg	çüdülge	1.din 2. itikat, iman

Eski Moğ. -ü-, -ü Modern Moğ. -e-, ~ ø , Tuv. -i-, -i

Eski Moğ.	Modern Moğ.	Tuv. Trk.	Türkiye Türkçesi
degedü	deed	deedi	1.yüksek 2.büyük 3.uluk
elesü(n)	els(en)	elezin	kum
eçüs	etses	eçis	esas, temel, kök, son
mendü	mend	mendi	sağlık, esenlik

Eski Moğ. -ü-, -ü, Modern Moğ. -e-, -ö- ~ ø , Tuv. -e-, -e

Eski Moğ.	Modern Moğ.	Tuv. Trk.	Türkiye Türkçesi
örü	ör	öre	borç
örüm	öröm	öreme	kaymak
tölüblel	tölvölöl	tölevilel	proje, plân
sergüleg	sergelen	sergeleñ	uyanık
sergü-	serge-	serge-	1. uyumamak 2.ayılmak
tölüblel	tölvölöl	tölevilel	proje, plân
törül	töröl	törel	1.akraba, 2.nesil, boy

Eski Y. Moğ. -i-, -i Modern Moğ. ~ ø Tuv. -e-

emki	emh	emge	düzen, nizam, intizam
eki(n)	eh(en)	ege	baş, başlangıç, ilk
ekile-	ehle-	egele-	başlamak
tögeri-	töörö-	tööre-	yanlış yapmak, hataya düşmek

Eski Moğ. -e-, Modern Moğ. -e- , Tuv. -i-, -i

inder	inder	indir	1.kürsü 2.tribün
-------	-------	-------	------------------

Ünsüz Değişmeleri

Kelime başı b- sesleri korunur.

ç- sesleri düzenli olarak ş-‘dir:

Eski Moğ.	Modern Moğ.	Tuv. Trk.	Türkiye Türkçesi
çida-	çada-	şıda-	1.yapabilmek 2.dayanmak
çinar	çanar	şınar	nitelik, keyfiyet, vasıf
çimege(n)	çimee	şimeen	gürültü
çimeglel	çimeglel	şimelde	bezeme, süsleme, tezyin
çime-	çime-	şime-	bezemek, süslemek, tezyin etmek
çigig	çiyg	şık	rutubet, nem, ıslaklık

Kelime başı d- sesleri korunurken çok az kelime t- şeklindedir:

dur-a(n)	dur	tura	1.arzu, istek, 2.kibir, mağrurluk
düngle-	dügne-	tüñne-	toplamak, bilânço çıkarmak
düng	dün(g)	tüñ	toplam, yekûn

Tuva Türkçesinde kelimeler g- sesiyle başlamaz. Alıntılarda g- sesiyle başlayan 27 kelimedenden 17'si k- , 10'u h- sesiyle başlar:

Eski Moğ. g-, Modern Moğ. g- , Tuv. k-

gaçıgdal	gaçıgdal	kaçıgdal	ıstırap, acı, sıkıntı
gaçıgda-	gaçıgda-	kaçıgda-	acı çekmek, üzölmek
galçagu	galzuu	kalçaa	1.kuduz 2.azgın, aşırı küstah
galçagura-	galzuura-	kalçaara-	1.kuduz olmak 2. küstahlaşmak
gam	gam	kam	özeniş, özen,dikkatli
gabsigay	gavşgay	kaşpagay	1.yiğit 2.çevik, atik
gayha-	gayha-	kayga-	şaşırmak, hayret etmek
gemten	gemten	kemnig	1.eksiklik 2.suçlu, kusurlu
genen	genen	kenen	saf, safdil, budala
ger-e	geree	keree	antlaşma, muahede
geteg	geteg	kedeg	pusu
gecigede-	gejigde-	kiçigele-	gidiklamak
ginci	ginj(in)	kinçi	kelepçe, zincir
gorida-	gor'do-	korda-	ummak, beklemek
goyu	goyo	koya	şık
gudumci(n)	gudamj(in)	kudumçu	cadde, sokak
gürün	güren	kürüne	devlet

Eski Moğ. g-, Modern Moğ. g- , Tuv. Türkçesi h-

gabiy-a(n)	gav'yaa	haviyaa	mükâfat, ödöl, nişan, değer
gay	gay	hay	belâ, felâket
gaytay	gaytay	haylg	1.maalesef, yazık ki 2.belâlî
genedteken	genthen	henerten	ansızın,aniden, birdenbire
gereçi	gerç	hereçi	şahit, müşahit
gerel	gerel	herel	ışık, ışın, şua
gomudal	gomdol	homudal	şikâyet, sızlanma
gomudaltay	gomdoltay	homudançig	1.acınacak, acıklı 2.ineitici
gomudara-	gomdo-	homuda-	şikâyet etmek, sızlanmak
guna(n)	guna(n)	hunan	üç yaşında hayvan

Eski Moğolcanın c- sesleri Modern Moğolcada j- Tuva Türkçesinde ç- şeklindedir. Esasında Tuva Türkçesinde alfabe "c" sesi yoktur.

Eski Moğ. c-, Modern Moğ. j-, Tuv. Türkçesi ç-

cigsagal	jagsaal	çıskaal	1.sıra, hiza 2.bayram
cing	jin	çiñ	balya, denk
cinghini	jinhene	çiñgine	1.hakikî, gerçek, 2. genel, umumî
cişig	jişig	çijek	örnek, misal
ciluguçi	jolooç	çolaacı	şoför, sürücü

Kelime başı l-, m-, n- sesleri korunur.

Eski Moğolca kelime başı s- sesi Modern Moğılcada çoğunlukla korunmakla birlikte bazı kelimelerde ş-‘ye dönüşür. Bu sesler Tuva Türkçesinde de ş-‘lidir:

Eski Moğ. s-, Modern Moğ. ş-, Tuv. Türkçesi ş-

Eski Moğ.	Modern Moğ.	Tuv. Trk.	Türkiye Türkçesi
sigaru	şaar	şaar	1.tortu 2. kötü
silgara-	şalgar-	şilgara-	1.yararlık göstermek 2. kazanmak
silg-a-	şalga-	şilga-	denemek, sınamak
sitar-a	şatar	şıdıraa	satranç
sigsig-	şigsih-	şişki-	elemek, kalburdan geçirmek
sili(n)/sil	şil	şil	1.cam 2.şişe
silideg	şildeg	şilindek	müstesna, mümtaz, üstün
silcilte	şiljilt	şilçiişkin	geçme, geçiş
silci-	şilj-	şilçi-	göçmek, taşınmak
singge-	şinge-	şinşe-	hazmetmek, sindirmek
sinci	şinj	şinçi	1.görünüş 2.tavır, eda
sincigeçi	şinjeeç	şinjeeçi	araştırmacı
sirdeg	şirdeg	şirtek	keçeden yapılmış halı
sirigi	şireg	şirik	çim, çimen
süid	şiyd	şiiit	karar, hüküm
süidbüri	şiydver	şiiitpir	karar, hüküm
süidbüri-	şiydverle-	şiiitpirle-	karara varmak, hüküm vermek
sigud	şuud	şuut	1.doğru, gerçek 2.tıpkı, aynı
silüg	şüleg	şülük	şiiir, nazım
silügçi	şülegç	şülükçü	şair
sigühü	şüüh	şüügü	adalet, yargı

Kelime başı t- sesleri çoğunlukla korunur. Bazı kelimelerde d-‘dir: (Tuva Türkçesinde, Türkiye Türkçesinde bile t-‘li olan bazı kelimeler d- ile başlar: davan (taban), dañ (tan), daş (taş), der (ter), dilgi (tilki), doy (toy), dus (tuz), dük (tüy)..vb).

Eski Moğ. t-, Modern Moğ. t-, Tuv. Trkesi d-

tal	tal	dal	tam
tanggarigla-	tangaragla-	dağgrakta-	antlaşmak, szleşmek
tanggarig	tangarag	dağgrak	ant, yemin
tarlan ohur	tarlan tsoohor	darlağ-şokar	alacalı, karışık renkli
tasulg-a	tasalgaa	dazılga	oda
tatagalca	tatgalza	dadagalzaa	şüphe, tereddüt
tataburi	tatvar	dadıvır	aidat
tahir	tahir	dagır	1.eğri 2.dolambaçlı
tegsi	tegş	deski	düz, pürüzsüz
temdeg	temdeg	demdek	1.işaret 2.not 3. noktalama
temdeglel	temdeglel	demdeglel	günlük tutma, işaretleme
temdegle-	temdegle-	demdegle-	günlük tutmak, not etmek
temeel	temtsel	demisel	1.mücadele 2.savaş
tenghel	tenhel	değgel	1.besili, semiz 2.iyileşme
tiib	tiv	dip	kıta, ana kara
togtamal	togtmol	doktaamal	daimi, değişmez, gedikli
togtagal	togtool	doktaal	karar
togtaga-	togtoo-	dokta-	öğrenmek, aklında tutmak
tonggurag	tongorog	doğgurak	sustalı bıçak, akı
tongguy-	tongoy-	doğgaya-	eğilmek, meyletmek
torum	torom	dorum	iki yaşında deve yavrusu
tosu	tos	dozu	1.vernik 2.oje 3. boya
toti	tot'	doydu	papağan
tobçi	tovc	dopu	1.kısa, veciz 2.kısaca
tobiyala-	tovclo-	dopula-	özetlemek, not tutmak
tursilga	turşlaga	durjulga	tecrübe, görgü
tusalagi	tuslag	duzalaki	yardımcı
tusalamci	tuslamj	duzalami	yardım, fayda
tusiya-	tuşaa-	dujaa-	teslim etmek,sınav vermek
tgsi-	tgşih	dvreer	endişelenmek,telşlanmak
tgsigri	tgşr	dvreezin	1.endişe, telş 2. gürültü
tgsigritey	tgşrtey	dvreñig	1.endişeli 2.endişe verici
tlhigr	tlhr	dlgr	anahtar
trġen	trġen	drġen	1.hızlı 2.şiddetli 3.fkeli

Modern Moğolcada ts-'ye dönüşen Eski Moğolcada - sesleri Tuva Türkçesinde bazen - ,

ara-	tsatsra-	aşta-	1.dağılmak 3.düşmek
ahildag	tsahildag	avildak	ssen çiçeği
Çayır	tsayr	ayır	1.kalaylama 2. nikelj
Çeçen	tsaysen	een	1.beliğ, belgatli 2.şaşmaz
orbugur	tsorvogor	lbeger	patlak dudak

bazı kelimelerde ş-,

çagaca	tsaaz	şaaǰı	1.idam 2.işkence
çag	tsag	şag	çağ, zaman
çagan	tsagaan	şagaa	yeni yıl bayramı
çagdag-a	tsagdaa	şagdaa	polis
çaling	tsalin	şalıñ	maaş, ücret
çirai	tsaray	şıray	çehre, yüz, görünüş
çirayilig	tsaraylag	şıraylıg	sempatik, güzel, şirin
çarçahay	tsartsaahay	şartılaa	çekirge
çeber	tsever	şever	1.mahir 2.temiz, kusursuz
çeberle-	tseverle-	şeverle-	temizlemek, düzenlemek
çohur	tsoohor	şokar	1.alaca 2.süslü
çüçe	tsüüts	şüüçe	keski, çelik kalem

bazılarında ise s- şeklindedir:

çeg	tseg	sek	noktalama işareti
çong	tsonh	soñga	pencere

Eski Moğolcada h-(kalın) sesiyle başlayan 51 kelimedenden 33 kelime bu seslerini korurken, 18'i k-(kalın) 'lidir:

hadag	hadag	kadak	hediyelik ipek kumaş
hagsa-	hagsa-	kagja-	1.çarpılmak 2.aşırı kurumak
halcan	halzan	kalçan	1.kel, dazlak 2.sakar
hamagalakçi	hamgaalagç	kamgalakçi	nöbetçi, koruyucu, savunucu
harangguy	haranhuy	karañgı	1.karanlık 2.cahil
haranhuyıl-	haranhuyıla-	karañgıla-	kararmak
harda-	harda-	karada-	şüphelenmek
hardlaga-	hardlagatay	karadançig	şüpheli
hargis	hargis	kargıs	1.zalim, gaddar 2.yobaz
hasiy-a	haşaa	kajaa	1.ağıl 2.ahır 3.çit
habu	hav'	kavı	1.kenar, çevre 2.alan, saha
habçal	havtsal	kaşpal	boğaz, dağ geçidi
hogsil	hogşil	koşkul	1.hayvan 2.mal, servet
honggil	hongil	koñgul	sincap ini
honciy-a(n)	honjoo	konçaa	kazanç, kâr
honghu	honh	koñga	zil
hotoaçi	hotoç	kodançı	köpek

k-(ince)³ sesiyle başlayan 32 kelimededen 22'si h- olmuş, 10'u k- olarak kalmıştır:

kegen	hee(n)	hee	bezek, tezyin
kegeli	heel	heeli	rüşvet
kemciyele	hemjeel	hemçeel	1.ölçek, mikyas 2. hacim
keregten	heregten	herekten	1.suçlu, 2.mahkûm
keberg	hevreg	heerek	çürük, dayanıksız
kögcilte	högjilt	högjülde	gelişme, inkişaf, ilerleme
kögcim	högjim	högjüm	1.orquestra 2.müzik
kögcimçin	högjimçin	högjümçü	müziyen
kögene	högnö	höne	oğlak, kuzu bağlanan ip
kölüsü	höls	hölezi	ücret
kömey	höömiy	höömey	gırtlaktan söylenen tuva şarkısı
kögerge	höörög	höörük	körük
kögerühü	höörhiy	hööküy	zavallı, biçare
köbüng	hövön(g)	höveñ	pamuk
küli-	hüle-	hülü-	el ve ayaklarını bağlamak
kündü	hünd	hündü	saygı, hürmet, ihtiram, tazimat
kündütü	hündet	hündülüg	saygıdeğer, hürmetli
kündülel	hündlel	hündülel	saygı, hürmet
künesü(n)	hüns	hünezin	azık
küriy-e(n)	hüree	hüree	budist tapınağı
kürel	hürel	hüler	bronz, tunç
küreng	hüren	hüreñ	kahverengi

Eski Moğ k-(ince), Modern Moğ. h- (ince), Tuv. Türkçesi k-(ince)

keltis	heltis	kildis	bölüm
ketürkey	heterhiy	kedergey	1.oldukça 2.fazla
ketürel	hetrel	kederel	şiddet güçlenme
keciyed	hezeed	kezeede	daima, her zaman
kiçiyel	hiçeel	kiçeel	ders
kiling	hilen	kileñ	öfke, gazap
ködege	hödöö	ködee	köy
kösiye	höşöö	köjee	yazılı abide, balbal, taş heykel
köcür	hözör	közer	iskambil
küsel	hüsel	küzel	1.istek, arzu 2.hayal

Modern Moğolcada z- olan Eski Moğolcanın c- (z-) sesi Tuva Türkçesinde ç-'li birkaç kelime s- 'lidir:

3 Bu k- sesiyle başlayan kelimeler J.Bat-İreedüy ve D.Baasanbat tarafından yazılan "Mongol Biçgiyn Tovç Tol" adlı eserde h- olarak verilmektedir. F. D. Lessing sözlüğünde k-'li olan bu kelimeleri biz de k-'li şekilleriyle alıyoruz.

Eski Moğ. c-, Modern Moğ. z-, Tuv. Türkçesi ç-

cagan	zaan	çaan	fil
cadagay	zadgay	çadagay	1.açık 2.seyrek
cangna-	zagna-	çañça-	küfretmek, sövmek
calagu	zaluu	çalı	genç
calghuu	zalhuu	çalгаа	1.tembellik 2. tembel, haylaz
calhagura-	zalhuura-	çalгаара-	üşenmek, haylazlık etmek
cang	zan	çañ	1.huy 2.âdet, alışkanlık
cangsil	zanşil	çañçıl	alışkanlık, gelenek, töre
carag-a	zaraa	çaraa-çeçen	kirpi
carudal	zardal	çarılга	1.harcama 2.hademe
carimdug	zarimdag	çamdıkta	ara sıra, arada bir, bazen
caruçagul	zartsuula-	çarıгда-	harcamak, sarf etmek
casamal	zasmal	çazaglıg	şose
cahiy-a	zahia	çagaa	mektup
cahiyalaga	zahialga	çagılга	abone olma
cahirugçi	zahiragç	çagırıkçı	yönetici, idareci
cahir-	zahirah	çagırar	1.tâbi kılmak, 2.idare etmek
cahirg-a	zahirгаа	çagırга	1.tâbi etme 2.egemenlik
cayaga	zayaa	çayaan	istidat, yetenek, kabiliyet
cegeli	zeel	çeeli	1.ödünç 2.kredi
ces	zes	çes	bakır
cobalang	zovlon	çovalañ	keder, elem, üzüntü
cobal	zovol	çobal	kötü, acı
cohiyal	zohiol	çogaal	1.edebiyat 2.edebî eser
cohiyalçı	zohiolç	çogaalçı	1.edip 2.yazar
cohiy-a-	zohioh	çogaadır	1.yazma, 2.besteleme
cönüg	zönög	çönük	dermansız, güçsüz
cöriğüd	zörüüd	çörüü	aksi, inatçı
cöb	zöv	çöp	rıza, mutabakat
cebrel	zövlöl	çövüel	meclis, kurul, heyet, konsey
cebsiyere-	zövşöörö-	çöpşeere-	razı olmak, rıza göstermek
cebsiyerel	zövşööröl	çöpşeerel	rıza, mutabakat
cirugaçi	zuraaç	çurukçu	1.ressam 2. fotoğrafçı
cirug	zurag	çuruk	resim, tablo, portre, fotoğraf
cirug	zurag	çurulга	resim yapma, resim çekme
ciruglal	zuraglал	çurumal	motif, nakış, desen
cüger	zügeer	çügeer	normal, fena değil
cegün	züün	çöön	doğu

Eski Moğ. c-, Modern Moğ. z-, Tuv. Türkçesi s-

codugan	zodoon	sodaa	dövüş, kavga
codugaçi	zodooç	sodaaçi	kavgacı, dövüşçü
corig	zorig	soruk	arzu, istek, irade
corilg-a	zorilgo	sorulga	hedef, amaç
cuuh-a	zuuh	suugu	soba

Kelime ortasında tonluluk tonsuzluk uyumuna göre ünsüzlerde değişimler görülür:

b sesi korunurken; iki ünlü arasında -v-^ç, tonsuz ünsüzler yanında -p- ve kelime sonunda -p olur:

Eski Moğ. -b-, Modern Moğ. -v-, Tuv. Türkçesi -v-

abural	avral	avıral	1.kurtuluş 2. merhamet
aburaltay	avraltay	avıraldıg	merhametli
gabiy-a(n)	gav'yaa	haviyaa	mükâfat, ödül, değer, fazilet
ebllel	evlel	evilel	1.birleşik 2.birlik
obug-a(n)	ovoo	ovaa	1.yığın, küme 2.kurgan 3.tepe
öbür	övör	övür	güney taraf
habang	havan	havañ	ödem, şiş

Eski Moğ. -b-, -b, Modern Moğ. -v-, -v , Tuv. Türkçesi -p-. -p

debsil	devşil	depsilge	gelişme, ilerleme
debsi-	devşi-	depsi-	gelişmek, ilerlemek
eb	ev	ep	uyuşma, anlaşma, dostluk
ebguy	evguy	epçok	rahatsız, huzursuz
idebkitey	idevtey	idepkeylig	aktiflik, gayretlilik
ob	ov	op	1.hile 2.kurnazlık 3.hüner
siüdbürile-	şiydverle-	şıütpirle-	karara varmak, hüküm vermek
tobçi	toyç	dopçu	1.kısa, veciz 2.kısaca, özetle
tobçiyala-	toyçlo-	dopçula-	özetlemek, not tutmak
töb	töv	töp	merkez
cöb	zöv	çöp	rıza, mutabakat

Eski Moğ. -c-, Modern Moğ. -j-, Tuv. Türkçesi -j-

agacim	aajim	oojum	yavaş, ağır
acil	ajil	ajil	iş

Eski Moğ. -ç-, Modern Moğ. -ç-, -z- , Tuv. Türkçesi -j-.

biçig	biçig	bijik	yazı
biçimel	biçmel	bijimel	1.el yazması 2.el yazısı

Eski Moğ. -c-, Modern Moğ. -z-, Tuv. Türkçesi -j-.

eecele	ezlel	ejelel	istilâ
eecele-	ezle-	ejele-	istilâ etmek, almak, ele geçirmek

Eski Moğ. -c-, Modern Moğ. -z-, Tuv. Türkçesi -z-.

arcay-	arzay-	arzay-	sırtmak
arcagar	arzar	arzar	1. dişlek 2. çentikli

Eski Moğ. -s-, Modern Moğ. -s-, Tuv. Türkçesi -z-.

asar	asar	azar	kiler, çadır, gölgelik, kule
basa	bas	baza	1. da, dahi 2. ve 3. yine
basumci	basamj	bazımça	hor görme, aşağılama
basumcila-	basamjla-	bazımçala-	hor görmek, aşağılamak
besereg	besreg	bezerek	eksik, noksan, yetersiz, piç
dürsüle-	dürsle-	dürzüle-	hayal meyal hatırlamak
dürsü(n)	dürs(en)	dürzü	1. görüntü, kılık 2. sıfat
elesü(n)	els(en)	elezin	kum
nasu	nas	nazi	yaş, çağ

Eski Moğ. -t-, Modern Moğ. -t-, Tuv. Türkçesi -d-.

atararhal	ataarhal	adaargal	gıpta, imrenme, kıskançlık
atararha-	ataarha-	adaarga-	imrenmek, gıpta etmek
barimtala-	barimtla-	barımdaala-	delillendirmek, bir esasa dayandırmak
batula-	batla-	badıla-	oya sunmak, teyit et-
bulta-	bulta-	bıldı-	1. sakinmek 2. şaşırtmak
eteged	etgeed	ideget	yabancı, taraflar
geteg	geteg	kedeg	pusu
namtar	namtar	namdar	biyografi
nemelte	nemelt	nemelde	1. ek, ilave. 2. tümleç (gr.)
sagatal	saatal	saadal	oturulan yer

Eski Moğ. -d-, Modern Moğ. -d-, -t-, Tuv. Türkçesi -t-.

erdemten	erdemten	ertemden	bilim adamı
erdeni	erdene	ertine	cevher, mücevher
iledkel	iltgel	iletkel	1. rapor 2. konferans
iledke-	iltge-	iletke-	1. rapor vermek 2. konferans vermek
sayid	sayd	sayıt	bakan, vekil

Eski Moğ. -h-, Modern Moğ. -h-, Tuv. Törkçesi -g-.

atarahal	ataarhal	adaargal	gıpta, imrenme, kıskançlık
ataraha-	ataarha-	adaarga-	imrenmek, gıpta etmek
bayarha-	bayarha-	bayurga-	zenginliğiyle övünmek
darhan	darhan	dargan	1.demirci 2. nalbant.3.esnaf
gayha-	gayha-	kayga-	şaşırmak, hayret etmek
muhur	muhar	mugur	1.küt 2.tam

Eski Moğ. -k-, Modern Moğ. -h-, Tuv. Törkçesi -g-.

akar/aqur	ahar	agar	ikinci kırkım yünü
berke	berh	berge	zor, güçlük
emki	emh	emge	düzen, nizam, intizam
emkile-	emhle-	emgele-	derlemek, toplamak
emkitey	emhtey	emgelig	derli toplu
erkele-	erhle-	ergele-	yönetmek, idare etmek
erkele-	erhle-	ergelen-	okşanmak, sevimlik
erketey	erhtey	ergelig	yetkili, salâhiyetli
eki(n)	eh(en)	ege	baş, başlangıç, ilk
ekile-	ehle-	egele-	başlamak
nekey	nehiy	negey	kürk, gocuk

Eski Moğ. -g-, Modern Moğ. -g-, Tuv. Törkçesi -k-.

bürtigel	bürtgel	bürütkel	1. anket 2. sayım 3. kayıt
bütügelci	büteegç	büdürükçü	yapıcı, ara bulucu

Eski Moğolcanın -ng- sesi, Modern Moğolcada -n- olurken, Tuva Törkçesinde -ñ- şeklinindedir:

Eski Moğ. -ng-, -ng, Modern Moğ. -n-, Tuv. Törkçesi -ñ-.

ang	an(g)	añ	yaban hayvanı, av hayvanı
angna-	anga-	añna-	avlamak
anggay-	angay-	añgay-	açıklamak, genişlemek
anggi	angi	añgı	sınıf, ayrı
anggila-	angila-	añgıla-	bölmek, ayırmak
bulung	bulan(g)	buluñ	köşe
sabung	savan	savañ	sabun
tenghel	tenhel	deñgel	1.besili, semiz 2.iyileşme

Esik Moğolcanın kelime sonlarında bulunan (n) (gizli n) sesleri Tuva Türkçesinde çoğunlukla düşerken;

dur-a(n)	dur	tura	1.arzu, istek, 2.kibir, mağrurluk
dürsü(n)	dürs(en)	dürzü	1.görüntü, kılık 2.sıfat
eki(n)	eh(en)	ege	baş, başlangıç, ilk
gabiy-a(n)	gav'yaa	haviyaa	mükâfat, ödül, nişan,
gudumci(n)	gudamj(in)	kudumçu	cadde, sokak
olca(n)	olz	olça	1.ganimet 2.av
obug-a(n)	ovoo	ovaa	1.yığın 2.kurgan 3.tepe
terge(n)	tereg	terge	dört tekerlekli araba

Bazı kelimelerde ortaya çıkar:

Eski Moğ. -(n), Modern Moğ. -(n), -nTuv. Türkçesi -n.

alba(n)	alba(n)	alban	1.hizmet 2.vergi 3.haraç
çimege(n)	çimee	şimeen	gürültü
elesü(n)	els(en)	elezin	kum
guna(n)	guna(n)	hunan	üç yaşında hayvan
togusu(n)	toos(on)	doozun	toz
içege(n)	içee(n)	ijeen	in
hota(n)	hoton	kodan	1.çiftlik 2.ahır 3.sürü

Eski Moğ. -g, Modern Moğ. -g, Tuv. Türkçesi -k.

amarag	amrag	amırak	sevgili
aymag	aymag	aymak	1.cins 2.bölük 3.oymak 4.sınıf
bayalig	baylag	baylak	zengin(lik)
beleg	beleg	belek	hediye
biçig	biçig	bijik	yazı
bidegülig	büdüüleg	büdüülük	gerici, budala
elbeg	elbeg	elbek	bol, bereketli, mebzul
sergeg	sergeg	sergek	1.uyanık, ayık 2.dinç, sağlam
çişiğ	jişiğ	çijek	örnek, misal
sarlug	sarlag	sarlık	yak
sergeg	sergeg	sergek	1.uyanık, ayık 2.dinç, sağlam
sirdeg	şirdeg	şirtek	keçeden yapılmış halı
silüg	şüleg	şülük	şiir, nazım
temdeg	temdeg	demdek	1.işaret 2.not 3. noktalama
teneg	teneg	tenek	1.şımarık,2.aptal, budala

teveg	teveg	tevek	bir oyun
togudag	toodog	togduk	toy kuşu
çahildag	tsahildag	çavıldak	süsen çiçeği
tug	tug	tuk	bayrak, sancak
ursig	urşig	urjuk	1.sebep, vesile 2.hata
egüremeg	üürmeg	üürmek	küçük, ufalanmış
hadag	hadag	kadak	hediyelik ipek kumaş
hayırçag	hayrtsag	haarjak	1.kutu, sandık 2.tabut
hereg	hereg	herek	1.gerek, lüzumlu 2.iş, vazife
heseg	heseg	kezek	1.bölük, grup 2.biraz
holimag	holimog	holumak	melez, karışık
honug	honog	honuk	bir gün
hobdug	hovdog	hoptak	aç göz, obur, pis boğaz
huyag	huyag	kuyak	zırh
corig	zorig	soruk	arzu, istek, irade
cönüg	zönög	çönük	dermansız, güçsüz

Ünsüz Düşmeleri

Eski Moğolcanın -g- ünsüzü, iki ünlü arasında ise hem Modern Moğolcada hem de Tuva Türkçesinde düşmektedir. Bu ünsüzün düşmesiyle iki ünlü yan yana gelmekte ve ünsüzler birbirlerinden farklı ise ünlü benzeşmesi olmaktadır. Bu benzeşme çoğunlukla geniş ünlünün dar ünlüyü kendisine benzeştirmesi şeklinde görülmektedir.

agarça(n)	aarts	aarji	lor, çökelek
baraga(n)	baraa	baraan	1.görünüş, 2.mal
baragalha-	baraalha-	baraalga-	1.kendini tanıtmak 2.kendini adamak
baragala-	baraala-	baraada-	uzaktan görmek
baragun	baruun	barun	batı
burugu	buruu	buruu	suç, kabahat
burugud-	buruuda-	buruuda-	suçlanmak, yanıl-
burugutay	buruutay	buruulug	suçlu, kabahatli
busigu	buşuu	bojuu	hızla, çabucak
bugur-a	buur	buura	erkek deve
büdügün	büdüün	bödüün	1.sade, açık 2.saf
dagalga	daalga	daalga	görev, vazife, ödev
dagamcira-	daamjra-	daamçira-	hâlsizleşmek, güçten düşmek
daragala-	daraala-	daraalaş-	art arda gitmek
degedü	deed	deedi	1.yüksek 2.büyük 3.ulu
degeremde-	deeremde-	deerde-	soygunculuk, yağmacılık
degeci	deej	deej	yemeğin en iyisi
dutagu	dutuu	duduu	eksik, noksan

galçagura-	galzuura-	kalçaara-	1.kuduz olmak 2. küstahlaşmak
cirog-a	joroo	çiraa	rahvan
sagalta	saalt	saalda	sağma
serege(n)	seree	seree	1.zıpkın 2.çatal
tölügelegçi	tölöölögç	tölelekçi	temsilci, mümessil
tögeri-	töörö-	tööre-	yanlış yapmak, hataya düşmek
tugulga	tuulga	toolga	kurşun, kalay
egüremeg	üürmeg	üürmek	küçük, parça parça ufalanmış
harigu	hariu	haru	cevap, yanıt
kege	hee	hee	bezek, tezyin
hogulay	hooloy	hoolay	1.boru 2.baca

İlk heceden sonra iki ünlü arasında kalan -y- sesleri de bazen düşer:

hasiy-a	haşaa	kajaa	1.ağıl 2.ahır 3.çit
hayırçag	hayrtsag	haarjak	1.kutu, sandık 2.tabut
honciy-a	honjoo	konçaa	kazanç, kâr
küriye	hüree	hüree	budist tapınağı

Birkaç kelimedede ünsüz düşmediği hâlde ünlü uzaması olduğu görülür. Bu tür kelimeler izaha muhtaçtır:

aga	agaa	agaa	bey karısı
agar	agaar	agaar	1.hava 2.gök; atmosfer
ayar	ayaar	ayaar	yavaş, ağır
surtal	surtal	surtaal	propaganda, öğreti
siltagan	şaltgaan	çıldagaan	sebeb, neden

Sonuç

1. Tuva Türkçesine Moğolcadan pek çok kelime girmiştir. Bu kelimelerin oranı kaynaklarda farklılık görülmesine karşılık % 20'nin altında değildir.
2. Alıntı kelimeler Tuva Türkçesinin ses düzenine (kalınlık incelik, düzlük yuvarlaklık, tonluluk tonsuzluk uyumları) uydurulmuştur. Yani bu kelimeler **Türkçeleştirilmiştir.**
3. Moğolcadan Tuva Türkçesine giren kelimeler Modern Moğolcadan ziyade Eski Yazılı Moğolcadaki şekillere daha çok benzemektedir.
4. Tuva Türkçesinde Moğolcadan alınan unsurlar Eski Türkçe kelimelerin Tuva Türkçesinde uğradığı değişime paralel değişmelere uğramıştır.

Kaynaklar

Bat-İreedüy, J-Baasanbat, D.Çalıkoğlu, E- Baş, F. (1999) Ulaanbaatar.

Dadar-ool. Ts. Dorlig (1994)

İshakov, F.G. (1957) Moskva.

Lessing, Ferdinand D. (Çeviren: Günay Karaağaç) (2003)TDK Yayınları, Ankara.

Rassadin, V.İ. (1980), , İzdatel'stvo "Nauka", Moskva.

Sıdikov, Sagalı (1983), , Akademiya Nauk Kirgizskoy SSR , İzdatel'stvo "İlim" Frunze